

Katja Hogenboom, Amsterdam

Oproep tot strijd

Zonder strijd geen realiteit

I have a feeling that rules have to be discovered; one should neither obey nor revolt automatically. It is better to discover what can be yours in the system, and accept or change it (...) work it, and discover the unknown.

Jean-Luc Godard¹

Passie zonder strijd is geen passie en strijd zonder passie geen strijd. En omdat architectuur zonder passie geen architectuur is, is architectuur zonder strijd niet voorstelbaar. De strijd om realisatie, maar vooral het realiseren van een passie, droom of visie kan niet zonder strijd. De dagelijkse strijd met het bouwen, naast de strijd om het ideaal, is een balanceeroefening. Balanceren betekent: noodzakelijke strijd niet ontwijken en overbodige strijd niet provoceren. Het betekent ook: zich niet bij voorbaat gewonnen geven in de wedloop van processen zoals verdere specialisatie, de vrije markt en bouwmanagement zich. Over deze boeiende strijd, waarover jonge architecten van het Experiment in hun Moleskine-notitieboekjes verhalen, gaat dit artikel.

De dubbele agenda

Als architect spreek je vele talen. Afhankelijk van het moment spreek je met de burgemeester, ingenieur of de glazenwasser. Je spreekt met hen over zeer verschillende onderwerpen en aspecten van het bouwen. Deze gesprekken hebben allemaal hun eigen vertoog. Je spreekt in een technische taal met ingenieurs, in een theoretische taal met vakgenoten en vaak in Jip-en-Janneke-taal met de gebruikers. Een opdrachtgever overtuig je niet met mooi design en functionele invullingen alleen, je zult ook de financiële en bouwtechnische kanten goed moeten onderbouwen. En als burgemeester gaat het je vooral om het architectonische spektakel in de strijd om de meeste toeristen voor zijn stad. Kortom, als architect moet je exact weten welke taal je op welk moment inzet. Daarbij komt dat een architect meer is dan iemand die

bouwt. Gebouwen maken is een technische opgave, zoals een dokter zijn patiënt geneest, bouwt een architect onderdak, maar architectuur genereert ook sociaal-culturele betekenissen. De overtuiging van de jonge Experiment-architecten is dat er naast het bouwen ook een artistieke of kritische rol moet zijn. Opgeslorpt door de alledaagse bezigheden in de praktijk komen architecten er achter dat ze niet toekomen aan de artistieke ontwikkeling van het vak noch aan een kritische visie op de maatschappij. Het werk van de architect bestaat voor 5% uit ontwerpen en voor 95% uit coördinatie en organisatie. Terwijl het beeld dat men heeft van de architect – zoals in Hollywoodfilms en de statistieken van de meest geliefde vrijgezel – er één is van iemand die veel verdient en 100% creatief is. De daadwerkelijke tijd die een architect besteed aan ontwerpen is weliswaar meer dan 5% – tot diep in de nacht en in het weekend schetst de ‘echte’ architect door – maar dit is pure liefhebberij, persoonlijke devotie en leven op de rand van bankroet. Deze totale toewijding, strijdend voor prachtige ontwerpen, doet de reflectie op het vak de das om. Dit complexe proces van invloeden, vertogen en beslissingen die uiteindelijk alle architectuur bepalen, bestaat grofweg uit twee vormen van strijd: de pragmatische strijd en de idealistische strijd. Het samenspel van enerzijds het gevecht om realisatie en anderzijds de noodzaak voor een sociaal-culturele interpretatie van een opgave, is de dubbele agenda van de architect. Een goede architect kan het spel met de werkelijkheid spelen, en houdt de cultureel-maatschappelijke agenda goed voor ogen tijdens het proces.

De pragmatische strijd

De enige techniek die je moet kunnen hanteren, is de techniek die je zelf bedenkt.

Jean Cocteau²

De werkplek

Het begint allemaal met de vraag: waar ga je als architect werken? Wanneer je bij een architectenbureau wil beginnen, heb je de keuze uit een bureau van wereldfaam of een onbekend bureau. Kiezen voor Rem Koolhaas betekent dat je gaat voor totale passie en overgave. Je krijgt alle kans om onderzoek en competities te doen. Maar het betekent ook dat je je huur kunt opzeggen; want thuis kom je toch nooit meer. Op een

kleinschalig en minder bekend bureau is de kans groot dat je deelneemt aan het gehele bouwproces. Met als nadeel dat een reeks van dit soort bureaus op je c.v., in onze snelle wereld van de *brands*, minder tot de verbeelding spreekt. Uiteindelijk gaat het natuurlijk om de ervaring die je opdoet, het type, de grootte van de projecten, en de fasen die je daarin hebt doorlopen. Daarin zit dan ook in beide gevallen de strijd: het bereiken van een goede positie binnen het bureau waarin je jezelf als architect persoonlijk kunt ontwikkelen. Wanneer je besluit als zelfstandig architect je eigen bureau op te zetten, zal je afhankelijk zijn van je familie of je vriendenkring, die je de eerste jaren voorziet van opdrachten zoals kleine uitbouwtes en villa's. Voordat je een goed netwerk aan opdrachtgevers hebt opgebouwd, ben je zo vijf jaar verder. Een andere mogelijkheid is meedoen aan prijsvragen. Dag en nacht werken in de hoop dat je een keer raak schiet. Voordeel van prijsvragen is wel dat je 'vrij' onderzoek kan doen op basis van een eigen visie, die je middels prijsvragen verder ontwikkelt. Maar de prijs is hoog, het is een vorm van uitbuiting. De opdrachtgever laat de hele vakgemeenschap opdraven, omdat zij niet durft te kiezen voor een architect met een bepaalde visie op de opgave. Collega's beconcurreren elkaar om een plaats op de markt, hoge investering zonder enig zekerheid op succes of financieel gewin is het resultaat. Gelukkig kan je als jonge startende architect in Nederland een startstipendium krijgen. Zo word je – ondanks de barre strijd in architectenland – alsnog in staat gesteld je te profileren via prijsvragen en dergelijke zonder dat je financiële positie direct in gevaar komt. Na een aantal jaren beroepservaring ontdek je dat het pragmatische vak van de architect in drie, niet van elkaar te scheiden, aspecten uiteenvalt: ontwerpen, coördinatie en techniek. Wanneer de architect zich alleen bezighoudt met kwesties van smaak, zou zij net zo goed een kunstenaar of een modeontwerper kunnen zijn; wanneer zij alleen coördinatie- en organisatietaken vervult, opereert ze als een soort manager danwel verkoper, en mocht zij zich alleen bezighouden met techniek dan concurreert ze met de 'echte' ingenieurs. Het is noodzakelijke dat de architect zich in al deze aspecten ontwikkelt én daarin haar persoonlijke balans vindt. Dat kan je als architect alleen proefondervindelijk, in de praktijk, ontdekken. Als zelfstandig architect of op een bureau dat bij hem of haar past.

Vertrouwen

De eerste te realiseren opdracht is het moeilijkst. Opdrachtgevers zijn ervan overtuigd dat wanneer je nog niets gebouwd hebt, je niet kan bouwen. En wanneer je nog nooit een school maar wel tien politiebureaus van formaat hebt gebouwd, mag je geen scholen bouwen. Ook de eisen van de Europese aanbesteding bemoeilijken het leven van de architect. De combinatie van hoge omzet (vaak tussen de 1,5 en 2,5 miljoen euro per jaar) en de eis van een minimumaantal gebouwde referentieprojecten maakt het de jonge generatie architectenbureaus in Nederland zo goed als onmogelijk zich op de markt te manifesteren. Alleen overtuigingskracht en blijvend vertrouwen in eigen talent kunnen succes opleveren. Of natuurlijk het geluk dat je op het juiste moment in de lift stapt en je die ene opdrachtgever met lef ontmoet.

Samenwerken

Helaas ontmoet je maar zelden een droomopdrachtgever in de lift. Gangbaar zijn projectontwikkelaars, zij zijn door de bank genomen niet geïnteresseerd in idealistische verhalen van architecten. Winst is wat hun wereld uitmaakt. De architect wordt ingehuurd om leuke verpakkingen te creëren. De architectuur geeft het project en de ontwikkelaar niet alleen aanzien, maar de creatieve lifestyle levert een meerwaarde op als verkoopargument voor de trendsettende klasse. Het gaat niet langer over architectuur, maar over vastgoed dat op korte termijn financieel moet scoren. Er wordt van de architect gevraagd het project zo te presenteren dat de publieke inspraak geen grote conflicten of stagnatie in het proces oplevert. En dat het project vlotjes langs de vakgenoten in de welstand wordt geloodst. In zo'n geval kun je niet spreken van samenwerken, maar van een marginalisering van het vak. Het zijn er weinig, maar er zijn ook goede opdrachtgevers, met wie de architect in samenspraak met de opdrachtgever een visie ontwikkelt en deze vertaalt in een ruimtelijk ontwerp. Het draait uiteindelijk om de goede samenwerking, met respect voor de verschillende kwaliteiten van alle betrokken partijen. Het gaat erom wat je als architect binnen de randvoorwaarden van de professie spelenderwijs in samenwerking met alle partijen kunt realiseren. Dat geldt evenzo voor de gespannen relatie met de regelgeving van de overheid. Het gaat erom inventief om te gaan met de regels. Verder te kijken dan wat het bouwbesluit voorschrijft. Lage budgetten en absurde regelgeving dwingen architectonische inventiviteit af: spelen met de regels maakt het spel. Zo ontdekte Herman Hertzberger een nieuw schooltype. Terwijl elke vierkante

meter klaslokaal exact is voorgeschreven, creëert Hertzberger ruimtelijke kwaliteit door het oppervlak van de circulatie op te rekken. Met goede ideeën alleen bouw je nog niet. In de huidige bouwpraktijk, waar de aannemer voor een dubbeltje op de eerste rij zit, is het van belang dat de architect tot en met de eindoplevering betrokken blijft bij de bouw. Vanwege de vele managementbureaus die de opdracht in stukken knippen, heerst er een strijd over wie het bouwproces uitvoert en begeleidt – van de eerste schets tot en met de uitvoering inclusief de oplevering. Alleen dan wanneer de architect samen met alle partijen het concept tot en met de eindoplevering kan beschermen, kan kwaliteit pas echt worden gewaarborgd.

De idealistische strijd

By definition, the architect is an agent of change (...). Architecture can never be passive and there is a strong intolerance for our profession when we cannot provide any answers— perhaps worse, when we do not even claim any answer.

Rem Koolhaas³

Werken met een ideaal

Na of eigenlijk al tijdens de vele dimensies van de pragmatische strijd speelt de idealistische strijd zijn rol. Iedere architectonische ingreep vernietigt het oude en installeert het nieuwe waar hij het oude wegsnijdt. Zodoende wordt iedere architect geconfronteerd met de toekomst. Er gaat een utopisch moment schuil in iedere opgave voor verandering. Vrijwel elke architectonische ingreep heeft tot doel de wereld te verbeteren. Een architect die pleit voor slechte architectuur komen we zelden tegen. Wanneer een architect gevraagd wordt een nieuwe wereld te bouwen, kan het innemen van een positie niet uit de weg worden gegaan. Hoe gaat de toekomst eruit zien? Is dit wat de mensen nodig hebben? Draagt het bij aan een beter milieu? Kan hiermee winst behaald worden? Is de stad hierbij gediend? Kan de versnippering van Nederland gestopt worden? Kortom architect zijn is geen vrijblijvende intellectuele activiteit, maar hoe dan ook een toegepaste wetenschap, één die bijdraagt aan het vormgeven van de maatschappij. Als architect kan je je niet verschuilen achter pragmatisme, de instrumentele kant van het bouwen alleen. Je bekent hoe dan ook

kleur met de keuzes die je maakt! Immers, ook het materiaal dat de architect kiest is, is het industriële en culturele product van een specifiek tijdsgewricht. Met een visie sta je als architect sterk en strijdbaar in het pragmatische proces. Het ontwikkelen van een visie is essentieel, anders word je speelbal van allerlei onbewuste visies van de status-quo. Een visie kun je als architect op verschillende manieren en op verschillende plekken ontwikkelen, bijvoorbeeld op het architectenbureau waar je werk. Kies je voor een bureau met een sterk ontwikkelde visie, dan ga je als jong architect daarin mee. Je leert veel en wordt net zoals bij de aloude leermeesters meegesleurd door de charismatische opperarchitect met zijn overtuigende visie op de wereld. Juist in confrontatie met de visie van de ander ontdek je je eigen standpunt. Zonder Rem Koolhaas hadden oud-OMA-medewerkers als Winy Maas, Jacob van Rijs, Willem Jan Neutelings, Xavier De Geyter, Petra Blaisse en Kees Christiaanse nooit zo'n interessante praktijk kunnen ontwikkelen. Een goede leermeester haalt het beste in je boven. Daagt je uit de dialoog aan te gaan op het scherpst van de snede als mede- of tegenstander.

Een charismatische architect mag dan voordelen hebben, maar of deze individuele strijd ook verder reikt dan individueel gewin in ons narcistische tijdperk van grote ego's blijft een open vraag. In onze geïndividualiseerde samenleving zijn mensen geneigd het accent te leggen op individuele keuzes en emoties. Het sociale ethos verdwijnt uit de samenleving. Ten tijde van Team 10 en de CIAM werden in samenwerking met de overheid gemeenschappelijk visies ontwikkeld. Als onderdeel van een team werkten de verschillende architecten aan één maatschappelijke agenda. De architect als individu kwam op de tweede plaats. Heden ten dage wordt de architect geforceerd door de markt zichzelf als uniek product, als ster, te verkopen. De architect is nu zelf onderdeel van de spektakelcultuur geworden. De best bezochte tentoonstelling in de geschiedenis van het Guggenheim Museum in New York is die van 'Frank Gehry, Architect'. Je gaat niet naar het Guggenheim Bilbao voor een Picasso, maar om het gebouw van Gehry te zien. In de huidige neoliberale samenleving worden architecten tegen elkaar uitgespeeld. Wie het meest spraakmakende en subversieve gebouw ontwerpt, oogst de hoogste publicatiedichtheid en aantallen toeristen. En zonder *El Croquis*-monografie tel je als architect al helemaal niet meer mee in het circus van sterarchitecten die de wereld volzetten met prachtige architectonische incidenten. Nu steden toparchitectuur verzamelen om bezoekers te trekken en architectuur zelf consumptieartikel is

geworden, net zoals museumkunst, wordt het de hoogste tijd de esthetische visie van de architect op het vak te herzien. De maatschappelijk en politieke rol van de architectuur, het belang van sociale kwesties en urgenties in de ruimte moet terugkomen op de agenda van de architect. Zelfs ster Rem Koolhaas reclameert met gevoel voor pathos: 'I would like to say something about people in our position – those who are not a typical segment of the architecture population, who are condemned to so-called stardom. This has the perverse tendency of removing us from relevant issues of architecture (...) I would love to do social housing.'⁴

Legitimatie van het vak

Een bijkomstig voordeel is wel dat architectuur, door deze 'sterren', nu bij een groot publiek bekend is. Architectuur is hot! Deze media-aandacht voor architectuur kan goed van pas komen bij het agenderen van belangrijke maatschappelijke kwesties. Immers, architectuur is er voor iedereen en kan zich geen elitair standpunt permitteren. Als architect moet je je zowel bekwamen in de kunst van het pragmatisch bouwen als uitspraken doen over grote vraagstukken, zoals globalisering, migratie, armoede, veiligheid en milieu. Op het moment dat je gaat bouwen, is het innemen van een positie (visie) ten opzichte van contemporaine sociale vraagstukken onvermijdelijk. Wanneer de architectuur zich hiermee niet wenst bezig te houden, verliest ze haar legitimiteit en rest niets dan bouwen. Zoals Hilde Heijnen terecht opmerkt, moet de architect 'oprechte en directe betrokkenheid op maatschappelijke thema's koppelen aan een intense ontwerparbeid die deze thema's weet te vertalen in intrigerende en beklijvende ruimten.'⁵

De twijfel toelaten

En toch vluchten steeds meer architecten in het pragmatisme. Verkopen ze niet graag 'onzekerheid' misschien? Hebben ze niet geleerd dat een visie zich kan ontwikkelen tijdens het ontwerpproces? Feit is dat de huidige opleidingen de focus hoofdzakelijk op management en techniek leggen, in plaats van het ontwikkelen van onzekerheid. Nadenken vindt immers plaats op het moment dat je aarzelt, vooroordelen in een moment van reflectie in twijfel trekt. Juist dit denken – strijden voor het vak vol onzekerheid – komt tot uitdrukking in de iDeals van de jonge architecten die

deelnamen aan het Experiment. Een architect is geen civiel ingenieur of manager die alleen feiten ordent. Hij wordt niet gevraagd om een dak te construeren. Nee, de opgave van de architect is na te denken over het idee van onderdak. In het gesprek met toekomstige gebruikers transformeert het gematerialiseerde dak in een cultureel statement. 'Schools tend to underestimate the unique intelligence of the architect', zegt Mark Wigley, 'seeing innovative conceptual, technical, and aesthetic experimentation as a risky force to be entertained only after practical responsibility has been established. But it is the special responsibility of the architect to open the very concept of shelter to our most creative thinking.'⁶

Dat je als architect geen eenvoudige en simpele definitie van architectuur kunt geven, betekent niet dat je het vak niet beheerst, dat is juist de kracht van de architect. Als architect bedenk je altijd weer andere oplossingen, steeds opnieuw wordt architectuur uitgevonden op basis van maatschappelijke en culturele interpretaties, gegeven een bepaald tijdsgewricht, de lokale voorwaarden, het type gebouw, het debat met collega's, de financiële middelen, en onder andere de huidige technische ontwikkelingen. Zijn zekerheid is zijn dynamische visie en niet een bij voorbaat kant en klaar antwoord. Het is deze visie die de architect in staat stelt zich in het pragmatische proces staande te houden. Met deze visie kan de architect zelf richting geven aan de toekomst. In plaats van af te wachten totdat er een vraag opdoemt uit de praktijk, zou de architect zelf op zoek moeten gaan naar waar de creatieve kwaliteit van de architect kan worden ingezet. De rol van de architect is in de afgelopen decennia gemarginaliseerd. Zij bouwt uitzonderlijke incidenten voor de elite, wordt als stylist ingehuurd om lifestyles te creëren, of bouwt domweg. Alle drie deze gemarginaliseerde rollen doen geen recht aan waar de architect als generalist en denker toe in staat is. Ook de 'Unsolicited Architecture'⁷ van Ole Bouman, roept op tot een dergelijke herdefiniëring van de rol van de architect. In plaats van te reageren op de vraag van anderen, zou de architect proactief moeten optreden. Daarvoor heb je als architect een visie nodig. Het is deze zoekende visie die de pragmatische en de idealistische strijd onlosmakelijk met elkaar verbindt.

1 Michael Temple, James S. Williams en Michael Witt (red.), *For ever Godard*, Londen: Black Dog Publishing, 2004.

2 James Monaco, e.a. *Film: taal, techniek en geschiedenis*. Weesp: Wereldvenster, 1984.

3 Rem Koolhaas, 'In Search of Authenticity', in: Ricky Burdett en Deyan Sudjic (red.), *The Endless City*, Londen: Phaidon, 2008, p. 320.

4 Idem, p. 322.

5 Hilde Heynen, 'Ingrijpen in de productieverhoudingen of sublimatie van tegenstellingen? Over engagement toen en nu', in: *Nieuw engagement. In architectuur, kunst en vormgeving* (Reflect #01), Rotterdam: NAI Uitgevers, 2003, p. 38-48.

6 Mark Wigley, 'Towards the Perforated School', *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, 200?.

7 'Unsolicited Architecture', *Volume #14*, maart 2008. Op p. XX mijn gesprek met Ole Bouman over 'Unsolicited Architecture'.